А. КОСТРУБА
доцент кафедри цивільного і трудового права
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 347.13

Цивільне правовідношення в механізмі правового регулювання

Стаття присвячена розгляду місця та значення цивільного правовідношення в механізмі правового регулювання. Автором розглянуто погляди вчених-юристів на елементи механізму правового регулювання, висвітлено широке та вузьке його бачення, досліджено співвідношення правовідносин із нормою права, юридичним фактом та актами правореалізації. Установлено, що цивільне правовідношення в механізмі правового регулювання можна розглядати як мету його дії, індикатор ефективності, форму існування суспільних відносин і елемент механізму правового регулювання.

Ключові слова: правове регулювання, механізм, юридичний факт, правове відношення.

Феномен права як регулятора відносин, що виникають між фізичними особами, а також юридичними утвореннями, на сьогоднішній день розкривається багатьма науками, більшість з яких виходять за межі юридичної сфери і мають соціальний, політичний, етичний, естетичний та інший характер.

Будучи ідеальним явищем, а по суті систематизованим обсягом загальноприйнятих правил поведінки, право дозволяє впорядкувати відносини в суспільстві і створити умови для задоволення потреб кожного їх учасника. Разом із тим, для того щоб норми права «мали успіх» і досягали своєї мети, тобто були ефективними, правова система має у розпорядженні досить вагомий, різнорідний та ефективний інструментарій, який у цілому можна назвати правовим

 © Кострyба А., 2014

регулюванням, а якщо більш вузько – механізмом правового регулювання.

Як зазначав О. С. Стащенко, право – це такий інструмент регулювання суспільних відносин, який діє через волю та свідомість людей. Тому багато властивостей правових норм та результати їх застосування не можуть бути правильно зрозумілі без аналізу умов їх дії, а також особливостей людей, які реалізують та застосовують ці правові норми. Отже, право охоплює всю соціальну систему: регулює життя об'єкти управління; визначає параметри самого управління; регулює внутрішнє життя суб'єкта, який управляє (держави та його органів) [1, с. 106].

Питання цивільного правовідношення і його місця в правовій системі України та механізмі правового регулювання юридичних зв'язків між суб'єктами права ніколи не втрачало своєї актуальності, причиною чого є його фундаментальний характер та нерозривний зв'язок з об'єктивною реальністю і динамікою суспільних відносин. Зважаючи на наведене, вважаємо, що періодичний «ренесанс» розгляду фундаментальних питань науки цивільного права в аспекті конкретного етапу розвитку правової системи дозволяє, по-перше, поглибити ступінь дослідженості певних юридичних сфер, а по-друге, віднайти підтвердження або спростувати зроблені попередниками висновки.

Таким чином, фундаментальні аспекти цивілістичної науки, зокрема питання правовідносин у системі правового регулювання, ніколи не втратять своєї актуальності, а їх розгляд завжди створюватиме передумови для відкриття нових обріїв юридичних досліджень.

Питання механізму правового регулювання ставали предметом розгляду таких вчених, як О. І. Бобилєв, О. М. Запорожець, Г. В. Кикоть, В. М. Костюк, В. М. Кравчук, В. Г. Красовська, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, В. М. Манько, С. О. Сарновська, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич, В. Н. Хропанюк, М. В. Цвік.

Метою статті є аналіз місця цивільного правовідношення в механізмі правового регулювання майнових відносин, а також його співвідношення з іншими елементами такого механізму.

Являючи собою цілісну систему елементів, механізм правового регулювання в цілому здатен спричинити наслідки, що не можуть бути спричинені окремими його елементами самостійно. У зв'язку з цим усі елементи механізму правового регулювання співвідносяться між собою певним чином і є взаємопов'язаними.

Слід зазначити, що ми схиляємося до розгляду механізму правового регулювання виключно з його модельної, тобто інструментальної позиції, як сукупності певних елементів – юридичних фактів, актів правореалізації, норм права та правовідносин, що забезпечують досягнення мети правового регулювання майнових відносин. На нашу думку, таке вузьке і свого роду «сухе», позбавлене емоційної складової, розуміння механізму правового регулювання розкриває його зміст з точки зору правильності побудови відповідних правових моделей, закріплених у нормах права. Інакше кажучи, аналіз механізму правового регулювання майнових відносин в окресленому ракурсі дозволяє визначити, чи було дотримано правил нормопроекту-

вальної техніки при складанні відповідних нормативно-правових актів, в яких затверджувалися правові моделі поведінки, та чи правильно суб'єкт нормотворення підійшов до розуміння процесу правового регулювання в цілому. Правильність у такому разі обумовлюється адекватністю обраних методів правового регулювання реальному стану розвитку суспільних відносин, потребам та інтересам суспільства.

У свою чергу, широке розуміння механізму правового регулювання крім зазначених елементів включає в себе також різного роду «емоційно-психологічні» явища, зокрема правосвідомість, правову культуру, як зазначав С. С. Алексєєв [2, с. 48–49]. З точки зору механізму правового регулювання зазначені елементи покликані розкрити внутрішню складову правового регулювання, а саме: яким чином суб'єкти права, на яких власне і розрахований вплив такого регулювання, розуміють бажання нормотворця, чи бажають підкорятися встановленим у нормах права вимогам і взагалі чи сприйматимуть відповідні норми як необхідні для впорядкування суспільних відносин фактори.

Таким чином, вузьке розуміння механізму правового регулювання зводиться до його усвідомлення як регулятора суспільних відносин, що складається з певних елементів, які в сукупності забезпечують досягнення мети правового регулювання – упорядкування відповідних відносин. По суті це бачення механізму правового регулювання без урахування емоційно-психологічного фону його предмета, тобто суспільства в цілому, його окремих груп або окремих суб'єктів, що опинилися в конкретній ситуації. Широке ж розуміння механізму правового регулювання розкриває не лише задум нормотворця, а й емоційно-психологічні особливості суб'єктів права, на яких спрямований вплив норм відповідних норм права, створених у результаті нормотворчої діяльності.

У такому сенсі суть правовідношення у правовому регулюванні та його особливості в механізмі правового регулювання найбільш повно розкриваються у словах О. О. Красавчикова. Зокрема, вчений зазначав, що правовідношення є результатом правового регулювання суспільних відносин нормами права. Воно виступає як ідеологічна, зокрема юридична, форма відповідного суспільного зв'язку. Як обґрунтування такої позиції вчений зазначає, що рух правовідношення передбачає наявність певних суспільних відносин, які виражають матеріальні процеси виробництва, розподіл (обмін) і виникнення яких обумовлюються матеріальними суспільними потребами. Ці матеріальні (виробничі, економічні) відносини, будучи матеріальною передумовою правовідносин у класовому суспільстві, виступають предметом правового регулювання.

Однак самі по собі зазначені суспільні відносини не можуть набувати правової форми, надавати юридичне вираження, що характеризується особливим зв'язком учасників відповідного суспільного відношення у вигляді прав та обов'язків. У зв'язку із зазначеним О. О. Красавчиков наголошує на необхідності чіткого розмежування відповідних юридичних передумов виникнення правовідношення, що значно

розрізняються між собою. Так, учений відносить до таких передумов норму права, правосуб'єктність та юридичні факти [3, с. 49–51].

На нашу думку, справедливим є твердження, що вихідною і, так би мовити, фундаментальною основою правового регулювання майнових відносин є все ж таки не юридичні факти та правовідносини, а саме *норма права*. Інші елементи механізму правового регулювання мають вторинний характер щодо норми права. Отже, норма права закріплює певну модель поведінки, змістом якої є програма дій особи. Така програма може надавати одній особі права, а іншій кореспондуючі їй обов'язки або ж наділяти певних осіб взаємними правами та обов'язками.

Таким чином, правовідношення є не чим іншим, як оболонкою та правовою формою існування суспільних відносин. Правові відносини є певним полем, яке тримається на нормі (нормах) права і в межах якого мають місце юридичні факти та акти правореалізації. Для таких правовідносин є щонайменше два головних юридичних факти – вхідний та вихідний. Вхідний юридичний факт є правовою моделлю поведінки, яка закріплюється в нормі права і яка є підставою для виникнення відповідних правовідносин. До настання зазначеного юридичного факту, який має правовстановлюючий характер, є лише норма права, яка містить поки що нереалізовану модель поведінки. Коли ж відповідний юридичний факт настає, то виникають відповідні правові відносини. Вихідним юридичним фактом є обставина дійсності, унаслідок чого відповідні правовідносини припиняються. Разом із тим у межах правових відносин і у проміжок часу між вхідним та вихідним юридичними фактами можуть мати місце безліч інших юридичних фактів допоміжного і невизначального характеру. Вони також можуть спричиняти наслідок у формі виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків або окремих правомочностей суб'єктів правовідносин, тим самим змінюючи їх, але не припиняючи. Інакше кажучи, вхідний та вихідний юридичні факти для правовідносин мають суто правовстановлюючий та правоприпиняючий характер відповідно, однак усі інші юридичні факти в межах цих правовідносин незалежно від свого характеру є для них правозмінюючими, адже вони лише призводять до наслідків виникнення, зміни або припинення відповідних прав та обов'язків учасників правовідносин або окремих їх правомочностей, але не спричиняють правовстановлюючого або ж правоприпиняючого впливу на відповідні правовідносини в цілому. У зв'язку з цим на рівні окремих правових явищ вони можуть бути, наприклад, правовстановлюючими або ж правоприпиняючими, однак для правовідносин, у яких вони мають місце, – лише правозмінюючими.

У зв'язку з наведеним можна стверджувати, що поряд із правовідносинами можуть існувати, так би мовити, щонайменше два «верховних» юридичних факти, які є підставою для виникнення та припинення правовідносин відповідно, а тому визначають їх юридичну долю існування, та невизначальні юридичні факти, які мають місце в межах існуючих правовідносин, однак не можуть їх припинити.

До речі, слід зважити на дуже важливу особливість – це те, що вхідний (правовстановлюючий) юридичний факт перебуває поза правовими відносинами, оскільки на момент його настання їх ще не існує, а вихідний – у межах правовідносин, оскільки на момент його настання вони мають існувати, бо в іншому разі правоприпиняючий юридичний факт не може настати взагалі, оскільки немає чого припиняти.

Також слід зазначити, що в юридичній літературі виділяють так звані *правореалізуючі юридичні факти*, які не спричиняють наслідків у формі виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків сторін правовідносин, а є діями, спрямованими на безпосередню реалізацію. Такі юридичні факти є *актами правореалізації*.

Особливістю правореалізуючих юридичних фактів є те, що вони можуть бути прямо не передбачені нормою права або умовами цивільно-правового договору, однак випливають із них. Наприклад, у правовідношенні з виконання договору поставки товару ланцюг правореалізуючих юридичних фактів являє собою послідовну сукупність дій постачальника (кількість яких визначена умовами договору) з передачі у власність замовнику певних речей.

Якщо ж постачальник виконав свої зобов'язання у повному обсязі, то передача останньої партії товару або інша обставина дійсності, визначена сторонами договору постачання, є вихідним юридичним фактом, який має правоприпиняючий ефект, унаслідок якого договірні правовідносини між сторонами договору з приводу постачання передбаченої його умовами продукції припиняються.

Таким чином, якщо співвідносити між собою правовідносини, юридичні факти та акти правореалізації, то можна укріпитися в позиції, що правовідносини є певною сферою, окресленою та наповненою правами й обов'язками визначених суб'єктів права (або невизначеного їх кола, якщо йдеться про абсолютні правовідносини) і в межах якої можуть мати місце різного роду юридичні факти та акти правореалізації. При цьому, якщо юридичними фактами є абсолютно будь-якого роду обставини дійсності, які спричиняють наслідки у формі виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у межах правовідносин, то актами правореалізації є лише ті з них, що мають вольовий характер, а тому є юридичними фактами-діями. Крім того, акти правореалізації відрізняються від юридичних фактів тим, що вони, будучи схожими на юридичні факти своєю вольовою направленістю, можуть і не спричиняти певні юридичні наслідки, як, наприклад, у наведеній нами моделі. Акти правореалізації є діями особи, що спрямовані на реалізацію наданих їй прав.

Що ж стосується змісту таких суб'єктивних прав, то вона являє собою міру можливої поведінки (міру свободи), що надана управомоченій особі для задоволення власного інтересу. Як виходить з одного тільки визначення, призначення суб'єктивного права полягає в тому, щоб суб'єкт міг на законних підставах, у межах наданих йому об'єктивним правом правомочностей здійснювати дії, спрямовані на задоволення власних потреб. Тому

ключовим моментом у розумінні значення суб'єктивного права є зміст поняття «інтерес» [4, с. 222]. Необхідно також мати на увазі, що юридичні факти можуть спричиняти неоднакові правові наслідки на різних правових рівнях. При зміні прав і обов'язків відповідна зміна правовідносин може не відбуватися, і навпаки, юридичні факти, що спричиняють зміну правовідносин, обов'язково змінюють права та обов'язки суб'єктів [5, с. 14].

Можна сказати, що правове відношення характеризує зміст однієї із складових механізму правового регулювання: реалізації потенціалу правової норми у врегулюванні певних типізованих суспільних відносин [6, с. 66].

Підбиваючи підсумок наведеному, слід зазначити, що правовідносини належать до діяльнісного рівня правової системи, який охоплює всі юридично оформлені зв'язки й відносини, форми реалізації права, різні види правової поведінки людей, правотворчу і правозастосовну діяльність держави тощо.

Певним відхиленням від поширеної думки про правовідносини лише як правовий результат регулювання нормою права суспільних відносин є характеристика формування правовідносин через діяльність людей, на поведінку яких (через правосвідомість і волю) впливає норма права у напрямі передбачених нею суспільних відносин. На думку Ю. І. Гревцова, «активна роль права виявляється у тому, що в нормах права може відображатися результат усвідомлення тенденцій (перспектив) суспільного розвитку». Отже, неможливо залишитись у межах загальної абстракції: норми права регулюють суспільні відносини, результатом такого регулювання є правові відносини. У певних випадках нормами права опосередковують не сталий уже тип суспільних відносин, а об'єктивні тенденції їх розвитку. У процесі дослідження впливу права на правовідносини слід ураховувати достатню тривалість процесу правоутворення. У такому розумінні предмет правового регулювання є початковою формою розвитку суспільних відносин. Право, впливаючи на початкові форми суспільних відносин у суспільстві, активно сприяє їх розвитку та становленню зрілих суспільних відносин. Тобто право впливає на свідомість і волю людей, у процесі діяльності яких створюються суспільні відносини, оскільки вчинки людей та їх взаємодія створюють ряд суспільних відносин [7, с. 60–61].

По суті питання правовідносин має феноменальний характер в аспекті механізму правового регулювання, оскільки займає в ньому одразу декілька місць. Так, можна говорити, що матеріальне цивільне правовідношення є одночасно метою дії механізму правового регулювання, індикатором його ефективності, формою існування суспільних відносин і його елементом.

Як елемент механізму правового регулювання правовідносини є частиною системи. У такому сенсі вони наповнюються іншими елементами механізму правового регулювання, тобто юридичними фактами та актами правореалізації, а також пасивними елементами – правами та обов'язками, що виникають на підставі норм права. Таким чином, норма права, з одного боку, створює передумови для виникнення правовідносин,

а з другого – наповнює їх змістом, тобто такими пасивними елементами, як права та обов'язки учасників правовідносин, та закладає передумови виникнення таких активних елементів, як акти правореалізації та юридичні факти.

За відсутності юридичних фактів відсутні момент виникнення правовідносин, їх динаміка і припинення. Відсутність вхідного юридичного факту унеможливлює їх виникнення, розвиток та припинення взагалі. Правоприпиняючий юридичний факт (вихідний) у правових відносинах має значення не лише моменту їх припинення, а й моменту припинення змісту правовідношення. Правоприпиняючі юридичні факти супроводжують будь-які правовідносини. За їх посередництвом припиняються й окремі права і обов'язки в межах одних правовідносин без припинення останніх. При цьому акти правореалізації у правовідносинах є їх пульсом, що свідчить про наповненість таких відносин «життям», що проявляється в безпосередній участі в них зацікавлених осіб, адже складно собі уявити правовідносини, що розвиваються самі по собі без участі відповідних суб'єктів права.

Що стосується інших форм існування правовідносин у межах правового регулювання, то, як зазначалося, вони можуть розглядатися як мета, індикатор ефективності та форма існування відповідних суспільних відносин у межах правового регулювання.

Будь-яке правове регулювання переслідує мету, яка є стимулом правового регулювання і підставою для початку його реалізації. Як правило, метою правового регулювання є впорядкування суспільних відносин, визначення способів дії їх учасників. Зважаючи на це, існування правових відносин, тобто надання правової форми вже складеним або таким, що будуть складені у майбутньому, суспільним відносинам, по суті є і метою правового регулювання. З моменту закріплення моделі поведінки в нормі права суб'єкти права, вчиняючи відповідні дії (юридичні факти – акти) або з настанням певних обставин, що не залежать від суб'єктів права (юридичні факти – події), незалежно від їх волі автоматично вступають у правовідносини, тобто потрапляють під вплив відповідних правових положень. Таким чином, правовідношення є одночасно метою і способом досягнення мети правового регулювання.

Якщо ж певні суб'єкти права не бажають дотримуватися встановлених у нормі права моделей поведінки, то вони можуть потрапити під вплив механізму державного примусу, який є додатковою гарантією і способом забезпечення належного функціонування механізму правового регулювання.

Разом із тим із моменту настання відповідного юридичного факту (вхідного) суспільні відносини потрапляють під вплив права, у зв'язку з чим набувають характеру правових. Набуття правовідносинами такого характеру автоматично спричиняє необхідність для їх учасників реалізовувати ті моделі поведінки, що закріплені у відповідних нормативних приписах.

Що стосується розгляду правових відносин як індикатора ефективності функціонування механізму правового регулювання, то вони, маючи досить

насичену інформаційну складову, є тим критерієм, що дає змогу суспільному регулятору визначати, наскільки повно досягнута мета правового регулювання та в якому обсязі сторони слідують тим нормативним приписам, що закріплені у відповідних нормативно-правових актах.

У такому сенсі співвідносяться «дух права», закладений у відповідні норми, та практика правозастосування, яка склалася на певний момент часу. Чим більше тотожність між зазначеними критеріями, тим точніше досягнута мета правового регулювання. Якщо ж відповідні правовідносини не виникають узагалі, або права їх учасників порушуються, або ж вони розвиваються не за тим «сценарієм», що було передбачено нормотворцем, що неможливо виправити за посередництвом механізмів примусу держави, то це свідчить про те, що механізм правового регулювання має певні вади і не функціонує належним чином.

Таким чином, питання правовідносин і їх місця в механізмі правового регулювання є дуже актуальним і важливим як для теорії цивільного права, так і для практики правозастосування, у зв'язку з чим потребує додаткової уваги з боку вчених-правників.

Список використаної літератури

1. Стащенко О. С. До питання про природу соціального механізму дії права / О. С. Стащенко // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2009. – Вип. 46. – С. 106–111.
2. Погрібний С. О. Поняття механізму досягнення мети правового регулювання цивільних відносин / С. О. Погрібний // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 84. – С. 47–52.
3. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
4. Малиновский А. А. Назначение субъективного права / А. А. Малиновский // Изв. ВУЗов. Сер. Правоведение. – 2006. – № 4. – С. 222–230.
5. Солодовник Л. Роль юридичних фактів у динаміці правовідносин трудового права / Л. Солодовник // Право України. – 2000. – № 7. – С. 13–17.
6. Єрмоленко В. Розмежування майнових правовідносин та законовідносин: методологічні аспекти / В. Єрмоленко // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 11. – С. 64–68.
7. Гнатущенко Ю. В. Деякі аспекти генезису правовідносин / Ю. В. Гнатущенко // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2006. – Вип. 31. – С. 58–65.

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2013.

Кострyба А. Гражданское правоотношение в механизме правового регулирования

Статья посвящена рассмотрению места и значения гражданского правоотношения в механизме правового регулирования. Автором рассмотрены взгляды ученых-юристов на элементы механизма правового регулирования, раскрыто широкое и узкое его видение, исследовано соотношение правоотношений с нормой права, юридическим фактом и актом правореализации. Установлено, что гражданское правоотношение в механизме правового регулирования можно рассматривать как цель его действия, индикатор эффективности, форму существования гражданских правоотношений и элемент механизма правового регулирования.

Ключевые слова: правовое регулирование, механизм, юридический факт, правовое отношение.

Kostruba A. Civil legal relationship in the mechanism of regulation

The article is devoted to the analysis of place and importance of civil legal relationship in the mechanism of regulation. The author notes that being an integrated system of elements mechanism of legal regulation in general able to lead to consequences that can not be caused by its individual elements themselves. In this regard all the elements of the mechanism of legal regulation of the relationship are connected between themselves and influence each other in some way.

The views on the mechanism of legal regulation of property relations are considered in the article. In particular, the author notes that mechanism of regulation can be described in narrow and wide senses. In the narrow sense it is a combination of some elements – legal facts, acts of right evaluation, legal rules and legal relationships that in aggregate are able to achieve the goal of the legal regulation of property relations. This vision devoid of the emotional component and represents the mechanism of regulation in purely instrumental character. In turn, in wide sense the mechanism of regulation in addition to the listed elements is supplements with various «emotionally and psychological» elements, such as sense of justice, legal culture and more.

It is noted that the original and fundamental basis of the legal regulation of property relations is the rule of law. Other elements of the mechanism of regulation have secondary nature in relation to this element. In turn, the relationship is nothing but a shell of existence and legal form of public relations.

The author considers that the dynamics of relationships is determines by two major legal facts – beginner and concluding. Beginner legal fact is a legal model of behavior that is fixed in the rule of law and that can be the reason for the occurrence of the relevant legal relationships. Prior to the rise of this legal fact a rule of law has the character of unrealized model of behavior. The concluding legal fact is actually the accident of reality that terminates the existence of legal relations.

It is proved that the beginner legal fact has place out of legal relationship because at the time of its occurrence such relation does not exist. And vice versa – the concluding legal fact has place within the time of existence of legal relationships because such an existence is the sinequanone circumstance for the conclusion.

Beginner and concluding legal facts make accordingly the origination and deprivation influence over the legal relationships while all other legal facts within these relationships regardless of its nature has right-modifying character because they only lead to the modification or termination of the rights and duties of the parts of relationship.

Its determined that all legal actions of the participants within the existence of the relationship (within the period between the beginner and concluding legal facts) may be in the form of legal fact or acts of right evaluation. It depends on consequences to which such actions can lead.

The author proves that legal relationship in the mechanism of regulation can be seen as a goal of its functioning, the indicator of its efficiency, its element and the form of existence of public relations.

Keywords: regulation, mechanisms, legal fact, the legal relationship.